

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.10>

Булкат М. С.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач сектору претензійно-позовної роботи
департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду,
доцент кафедри цивільного, господарського, адміністративного права
та правоохоронної діяльності
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВИХ ПОЛОЖЕНЬ ТА ПРАКТИКИ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Анотація. Статтю присвячено актуальним тенденціям розвитку наукових положень та практики у сфері адміністративної юстиції та адміністративного процесуального права. Вказано, що методологічними положеннями становлення адміністративної юстиції та адміністративного процесуального права є співвідношення держави та громадянського суспільства, їх дослідження не втрачає актуальності. Визначено, що тримають інтерес питання щодо розуміння адміністративної юстиції у західноєвропейській доктрині. Традиційний попит зберігають питання європеїзації адміністративної юстиції. Надзвичайного значення набуває тенденція розвитку доктрини адміністративного права у форматі розуміння співвідношення вітчизняної адміністративної юстиції (судочинства) та судового права. А також адміністративного процесуального права і перспектив формування адміністративного процедурного права. Актуальність зберігають дослідження поняття «адміністративна юстиція».

Визначено, що в практичній площині розуміння адміністративної юстиції в Україні розвивалось у напрямі адміністративного судочинства, значна кількість наукових досліджень у вітчизняній доктрині традиційно була звернена до вивчення поточних питань чинного законодавства. Важливим спрямування наукових пошуків залишається вивчення місця адміністративної юстиції в системі органів судової влади в концепті судової реформи. Не втрачає актуальності обговорення новел кожного етапу судової реформи, хоча науковці вказують на «агресивний динамізм» українського законодавства.

На сучасному етапі розвитку адміністративного права розроблено значну кількість навчальної літератури з адміністративного судочинства та адміністративного процесуального права. У вищих школах запроваджені навчальні дисципліни «Адміністративне судочинство», «Адміністративне процесуальне право», «Адміністративний процес».

Значний пласт прикладних питань досліджується в адміністративно-процесуальній сфері. На вістрі обговорення залишається розмежування судової юрисдикції. Не втрачають актуальності дослідження електронного судочинства. У цьому контексті набувають актуальності кроссекторальні дослідження щодо безпеки даних. Тенденція вивчення практичних питань діджиталізації судочинства набирає обертів. Традиційно вона отримала крайні позиції обговорення, як і електронне урядування. Науковці обговорюють питання про можливість розуміння електронного судочинства не як форми, а як «нового суб'єкта» здійснення правосуддя.

В Україні показав ефективність інститут «зразкових справ», його вивчення продовжується. Окремим блоком актуальних питань залишається медіація. На вістрі обговорення перебуває судочинство, зокрема і адміністративне, під час війни. Новели та процесуальні питання активно вивчаються професійною спільнотою.

Ключові слова: адміністративна юстиція, адміністративне судочинство, адміністративне процесуальне право, адміністративний процес, електронне судочинство.

Bulkat M. S. Trends in the development of scientific provisions and practice in the field of administrative justice and administrative process law

Abstract. The article is devoted to current trends in the development of scientific provisions and practice in the field of administrative justice and administrative process law. It is indicated that the methodological provisions of the formation of administrative justice and administrative process law are the relationship between the state and civil society, their research does not lose its relevance. It has been determined that the questions regarding the understanding of administrative justice in the Western European doctrine are of interest. The issue of Europeanization of administrative justice maintains traditional demand. The tendency to develop the doctrine of administrative law in the format of understanding the relationship between domestic administrative justice (judiciary) and judicial law acquires extraordinary importance. As well as administrative process law and prospects for the formation of administrative procedural law. Research on the concept of “administrative justice” remains relevant.

It was determined that in the practical sphere, the understanding of administrative justice in Ukraine developed in the direction of administrative justice, a significant amount of scientific research in the national doctrine was traditionally directed to the study of current issues of current legislation. An important direction of scientific research remains the study of the place of administrative justice in the system of judicial authorities in the concept of judicial reform. The discussion of the novelties of each stage of judicial reform does not lose its relevance, although scientists point to the “aggressive dynamism” of Ukrainian legislation.

At the current stage of the development of administrative law, a significant amount of educational literature on administrative proceedings and administrative procedural law has been developed. Educational disciplines “Administrative justice”, “Administrative process law”, “Administrative process” have been introduced in higher schools.

A significant layer of applied issues is investigated in the administrative and procedural sphere. The demarcation of judicial jurisdiction remains at the forefront of the discussion. Research on electronic justice does not lose its relevance. In this context, cross-sectoral research on data security becomes relevant. The trend of studying practical issues of digitization of the judiciary is gaining momentum. Traditionally, it has received extreme positions in the discussion, as has e-governance. Scientists are discussing the possibility of understanding electronic justice not as a form, but as a “new subject” of the administration of justice.

In Ukraine, the institute of “exemplary cases” has shown its effectiveness, its study continues. Mediation remains a separate block of topical issues. At the forefront of the discussion is the judiciary, in particular the administrative one, during the war. Novels and procedural issues are actively studied by the professional community.

Key words: *administrative justice, administrative proceedings, administrative procedural law, administrative process, electronic proceedings.*

Вступ. Становлення адміністративної юстиції та адміністративного процесуального права пройшло тернистий шлях від наукових підходів до практичної реалізації. Методологічними положеннями є співвідношення держави та громадянського суспільства. Вони вдало розроблені О. Скрипнюком [див., наприклад, 86; 87; 88]. Тоді як дослідження співвідношення діяльності органів судочинства та громадянського суспільства у вітчизняній доктрині було розпочато І. Марочкіним та продовжено у пізніші періоди, спочатку в окремих політологічних та соціологічних дослідженнях [див., наприклад, 19]. Пізніше відповідні питання були комплексно проаналізовані в працях С. Прилуцького [див., наприклад, 69]. Крім того, нині існує цілий пласт статейних викладів із цих питань [див., наприклад, 22; 23]. Їх вивчення не втрачає актуальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У західноєвропейській доктрині розуміння поняття адміністративної юстиції не зведено до адміністративного судочинства. Так, Р. Куйбіда охарактеризував системи адміністративної юстиції [49]. Ю. Шемшученко визначив, що адміністративна юстиція – це «особливий порядок вирішення адміністративно-правових спорів судом та іншими уповноваженими органами» [1, с. 47; 45, с. 15]. Наприклад, формування окремого структурного підрозділу в межах профільних органів. Так, у складі Комісії з цінних паперів і бірж США (англ. The United States Securities and Exchange Commission, SEC) – регуляторного агентства уряду США існує Офіс Адміністративних Суддів (Office of Administrative Law Judges) [108].

Традиційно виділяють три основних підходи до розуміння адміністративної юсти-

ції. Перший – особливий порядок вирішення адміністративно-правових спорів судами та іншими спеціально вповноваженими державними органами [1, с. 47; 93, с. 218]. Другий підхід позиціонує адміністративну юстицію як самостійну галузь правосуддя, метою якого є вирішення судами спорів між громадянином і органом управління або між органами управління (так зване «адміністративне судочинство»). Третій – розглядає адміністративну юстицію не як особливий вид судочинства, а як систему спеціалізованих судів (судових підрозділів), які здійснюють адміністративне судочинство [32, с. 287]. М. Смокович вказав, що спільними для цих визначень є кілька загальних рис, зокрема юрисдикційний орган спеціально вповноважений на вирішення такої категорії спорів [89]. Адміністративна юстиція передбачає, що розгляд і вирішення адміністративних спорів відбувається з дотриманням процесуальної форми, причому може застосовуватися цивільно-процесуальна, адміністративно-процесуальна чи позасудова форми [2, с. 17].

Вітчизняні науковці свого часу вказали на правову обумовленість запровадження адміністративної юстиції в Україні через формування адміністративних судів [див., наприклад, 4; 11; 62; 64; 65; 94]. Розробка її наукових положень продовжилась [див., наприклад, 5; 26; 37; 43; 44; 45; 57; 61; 82; 102].

Традиційний інтерес зберігають питання європеїзації адміністративної юстиції [див., наприклад, 42]. З цього приводу існує велика кількість наукових робіт. В. Крат та Р. Бабанли вказали, що на одному з нещодавніх спільних заходів, проведених між українським і латвійським верховними судами, голова Верховного суду Латвії ділився євроінтеграційним досвідом своєї держави. Його ключова думка зводилася до того, що інтеграція правової сфери, сфери правосуддя – це більше не про зміну законодавства, а про зміну мислення. Видається, що пізнати спосіб мислення європейців означає пізнати принципи та доктрини, на яких ґрунтується вирішення правових конфліктів у будь-якій сфері судочинства, й імплементувати таке мислення в право України [48].

Надзвичайного значення набуває тенденція розвитку доктрини адміністративного права у напрямі розуміння співвідношення вітчизняної адміністративної юстиції (судочинства) та судового права. А також адміністративного процесуального права і перспектив формування адміністративного процедурного права.

Актуальність зберігають дослідження поняття «адміністративна юстиція». М. Смокович вказав, що сутність адміністративної юстиції у її сучасному розумінні нерозривно пов'язана з філологічним тлумаченням складників цього феномену [89]. Науковці відмітили, що не лише традиційні для адміністративної юстиції справи «людина проти держави» складають масив адміністративного судочинства [95, с. 31]. Оновлення предмета адміністративного права детермінувало зміну розуміння адміністративної юстиції. Як справедливо вказали науковці, адміністративні суди розглядають і справи, де в якості позивача виступає держава, тим самим у межах адміністративного судочинства захищаються не лише інтереси особи, але інтереси держави, суспільства в цілому [104, с. 104].

У практичній площині розуміння адміністративної юстиції в Україні розвивалось у напрямі адміністративного судочинства: від концепції судово-правової реформи [73] і донині. 2005 р. прийнято Кодекс адміністративного судочинства України [див., наприклад, 35; 36]. Значна кількість наукових досліджень попереднього періоду розвитку доктрини була звернена до вивчення поточних питань чинного законодавства. З 2016 р. адміністративна юстиція закріплена на рівні Конституції: з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди [39].

Важливим спрямуванням наукових пошуків залишається вивчення місця адміністративної юстиції в системі органів судової влади в концепті судової реформи. Результати опрацювання наукових аспектів щодо розвитку судочинства новітнього періоду наведено у монографії професора В. Бринцева «Судова влада (правосуддя). Підсумки реформ 1992–2003 рр. в Україні» та у науко-

вій праці В. Сердюк щодо судової реформи в Україні 1991–2004 рр. [83]. Організацію і розвиток судової системи України досліджено і у працях Р. Куйбіди [50; 51]. Крім того, існує надзвичайний пласт статейних викладів та матеріалів із цих питань [див., наприклад, 14; 15; 70; 103]. Питання становлення та здійснення адміністративного судочинства досліджували Ю. Георгієвський [20] та А. Руденко [79] з позицій адміністративного права, О. Свіда в межах науки судоустрою [80]. Варто відмітити наукову працю О. Каплі щодо теорії та практики реалізації принципів адміністративного судочинства України [30].

Не втрачає актуальності обговорення новел кожного етапу судової реформи [див., наприклад, 16; 24; 25; 28; 34; 40; 41; 56; 59; 68; 81; 85; 92; 96; 97; 100; 101], хоча науковці іноді вказують на «агресивний динамізм» українського законодавства [84, с. 350].

На сучасному етапі розвитку адміністративного права розроблено значну кількість навчальної літератури з адміністративного судочинства [див, наприклад, 3; 7; 8; 9; 10] та адміністративного процесуального права [див., наприклад, 6; 38]. У вищих школах запроваджені навчальні дисципліни «Адміністративне судочинство» [див., наприклад, 54], «Адміністративне процесуальне право» [див., наприклад, 78], «Адміністративний процес» [див., наприклад, 58] тощо.

Значний пласт прикладних питань досліджується в адміністративно-процесуальній сфері. На вістрі обговорення залишається розмежування судової юрисдикції між адміністративним, цивільним і господарським судочинством.

Науковці вказують, що процес у вітчизняному адміністративному праві повинний бути один. Необхідно вдосконалювати адміністративно-процесуальну форму, її механізми, тобто законодавство про адміністративне судочинство. Адміністративісти традиційно не підтримують тих вчених, які стверджують про універсальність цивільно-процесуальної форми, тобто що будь-який правовий спір можливо вирішити в її межах [33]. Вказано на можливість вирішення цих питань через розмежування предмета і метода адміністративного права від інших галузей. Інші фахівці

заперечили такий підхід. На їх думку за предметом та методом правового регулювання натепер не можна відокремлювати галузі українського права в контексті судочинства [53, с. 36]. Дискусія триває.

Не втрачають актуальності дослідження практичних питань у процесуальній сфері. Науковці вказали на необхідність досліджень правової природи адміністративних договорів [60].

На вістрі обговорення залишається електронне судочинство. Створення дієвої системи інформаційного забезпечення діяльності адміністративних судів є гарантією безперервності та оперативності врегулювання публічно-правових спорів в цілому [75, с. 120]. Інформаційні технології стануть фундаментом судової системи, що призведе до радикальних позитивних змін у процесуальному праві та сфері захисту конституційних прав і свобод громадян [12]. Забезпечення дієвих інформаційних ресурсів адміністративного судочинства гарантує дотримання принципів гласності, відкритості та транспарентності розгляду та вирішення публічно-правових спорів [13, с. 359].

Основні рекомендації щодо впровадження електронної демократії викладені у Рекомендаціях КМ РЄ державам-членам [76; 77]. Науковці вказали, що системи «Електронний суд» діють у багатьох країнах у спосіб, що забезпечує функціонування моделей судового процесу без вчинення зайвих фізичних транзакцій [див., наприклад, 12; 42].

Ідея впровадження в Україні системи електронного судочинства не нова, проте фактичного розвитку вона набула із прийняттям у 2005 р. Закону України «Про доступ до судових рішень» [71]. На виконання його положень було прийнято Указ Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» [72]. М. Смокович підкреслив, що створення ефективної та якісної системи інформаційного забезпечення діяльності адміністративних судів є міжнародним стандартом захисту суб'єктивних публічних прав учасників суспільних правовідносин [90, с. 43].

Сьогодні ключовим елементом електронного судочинства є єдина телекомунікаційна система, одна з підсистем якої – «Електронний суд». Від початку її функціонування у 2013 р., науковці вказують, що реалізація проекту «Електронний суд» є одним із напрямів підвищення ефективності роботи правосуддя в Україні [52, с. 429]. Прогнози щодо швидкого переходу на електронну систему правосуддя досить невтішні. На думку розробників повний запуск ЄСІТС відбудеться у 2023 р. Звичайно, в даному аспекті важливу роль відіграє не швидкість, а якість. Науковці вказують, що недостатність наукових досліджень проблем електронного судочинства гальмує розвиток вітчизняного законодавства та практики [17, с. 8].

Карантинні заходи пришвидшили процес. У 2020 р. українськими судами було апробовано систему відеоконференцз'язку, яка має опцію ідентифікації особи. У цьому контексті набувають актуальності кроссекторальні дослідження щодо безпеки даних. В окремих країнах існують певні процесуальні способи захисту забезпечення конфіденційності персональних даних учасників судочинства. Тенденція вивчення практичних питань діджиталізації судочинства лише набирає оберти [див., наприклад, 52; 63]. Традиційно вона отримала крайні позиції обговорення, як і електронне урядування. Науковці обговорюють питання про можливість розуміння електронного судочинства не як форми, а як «нового суб'єкта» здійснення правосуддя. Тобто вирішення окремих категорій справ (можливо, малозначних) саме електронною програмою, розуміння електронного суду як програми, що вирішує справи.

У випадку розвитку цих положень прогнозують створення органів, які забезпечуватимуть ефективне та належне функціонування конкретної програми. Загалом вони можуть складатися з технічного апарату. У разі наукового обґрунтування зазначених положень та їх успішної практичної апробації держава прогнозовано отримає ряд переваг. Це і скорочення витрат, і усунення «особистісного» чинника, і подолання корупційних ризиків, і забезпечення своєчасного і законного розгляду справи. Разом із тим, варто розуміти,

що не усі категорії спорів можна систематизувати таким чином, щоб їх можна було вирішити «електронним суб'єктом судочинства» [18, с. 403].

Тим часом в Україні показав ефективність інститут «зразкових справ» [91]. Їх розроблено за прикладом «пілотних рішень», які приймає Європейський суд з прав людини. Крім того, узагальнююче, систематизуюче, роз'яснювальне значення мають постанови Пленуму Верховного Суду. Вивчення ефективності їх використання не втрачає актуальності [див., наприклад, 67].

Окремим блоком актуальних питань залишається медіація. В Україні порівняно нещодавно розпочато роботу з наукового обґрунтування запровадження інституту медіації. У цьому контексті можна відмітити дослідження процедури присудової медіації [21], становлення інституту медіації [46; 47], імплементації процедури медіації в українське законодавство [105].

Як зазначають науковці, запровадження інституту медіації в різних державах відбувається у відмінний спосіб [106, с. 79]. Залежно від того, хто виступає в ролі медіатора, фахівці виокремлюють наступні «моделі» медіації: судову, адвокатську, нотаріальну, професійну [107].

В Україні перші спроби створити підґрунтя для інституціоналізації практики медіації були зроблені ще під час радянської окупації [31, с. 5]. Найбільшу активізацію апробації судової медіації відмічено протягом останніх років. Як зазначають фахівці, ще 2009 р. Український центр медіації відпрацьовував систему передачі справ на медіацію в судах [31, с. 8]. Варто відмітити, що процедури щодо врегулювання спору за участю судді були запроваджені нормами процесуального законодавства України. Водночас формулювання, використані законодавцем, викликали ряд спірних питань [55, с. 174]. Одні вважають врегулювання спору за участю судді «присудовою медіацією». За їх твердженням присудова медіація є самостійною моделлю медіації, яка інтегрована в судову систему країни [21, с. 85]. Інші науковці не вважають врегулювання спору за участю судді медіацією взагалі. На думку Л. Романадзе, це самостійна

процедура, яка не має нічого спільного з класичною фасилітаційною моделлю медіації, інститут врегулювання спору за участю судді слід розглядати як «гібридну примирювальну процедуру» в українській практиці, що не є медіацією. Натомість третя група науковців зазначили про необхідність розвитку одразу трьох основних моделей медіації [66, с. 53].

Залежно від моделі медіації, повноважень та рівня відповідальності суб'єкта-носія медіаційних повноважень (очевидно, що у судді-медіатора та приватного медіатора вони відрізняються) учасники (сторони) медіації отримують відмінні результати. У першому випадку це урегулювання спору державним органом (судом) у спосіб медіації. У другому – врегулювання спору (конфлікту) за допомогою медіації як інституту громадянського суспільства. Натепер в Україні прийнято Закон України «Про медіацію» [74], його новели прокоментовано провідними галузевими фахівцями [див., наприклад, 27].

На вістрі обговорення залишається судочинство, зокрема і адміністративне, під час війни. Новели та процесуальні питання активно вивчаються професійною спільнотою [див., наприклад, 29; 98; 99].

Висновки. Методологічними положеннями становлення адміністративної юстиції та адміністративного процесуального права є співвідношення держави та громадянського суспільства, їх дослідження не втрачає актуальності. Тримають інтерес питання щодо розуміння адміністративної юстиції у західноєвропейській доктрині. Традиційний попит зберігають питання європеїзації адміністративної юстиції. Надзвичайного значення набуває тенденція розвитку доктрини адміністративного права у форматі розуміння співвідношення вітчизняної адміністративної юстиції (судочинства) та судового права. А також адміністративного процесуального права і перспектив формування адміністративного процедурного права. Актуальність зберігають дослідження поняття «адміністративна юстиція».

У практичній площині розуміння адміністративної юстиції в Україні розвивалось у напрямі адміністративного судочинства, значна кількість наукових досліджень у вітчизняній доктрині традиційно була звернена до вивчення поточних питань чинного законодавства. Важливим спрямування наукових пошуків залишається вивчення місця адміністративної юстиції в системі органів судової влади в концепті судової реформи. Не втрачає актуальності обговорення новел кожного етапу судової реформи, хоча науковці вказують на «агресивний динамізм» українського законодавства.

На сучасному етапі розвитку адміністративного права розроблено значну кількість навчальної літератури з адміністративного судочинства та адміністративного процесуального права. У вищих школах запроваджені навчальні дисципліни «Адміністративне судочинство», «Адміністративне процесуальне право», «Адміністративний процес».

Значний пласт прикладних питань досліджується в адміністративно-процесуальній сфері. На вістрі обговорення залишається розмежування судової юрисдикції. Не втрачають актуальності дослідження електронного судочинства. У цьому контексті набувають актуальності кроссекторальні дослідження щодо безпеки даних. Тенденція вивчення практичних питань діджиталізації судочинства набирає обертів. Традиційно вона отримала крайні позиції обговорення, як і електронне урядування. Науковці обговорюють питання про можливість розуміння електронного судочинства не як форми, а як «нового суб'єкта» здійснення правосуддя.

В Україні показав ефективність інститут «зразкових справ», його вивчення продовжується. Окремим блоком актуальних питань залишається медіація. На вістрі обговорення перебуває судочинство, зокрема і адміністративне, під час війни. Новели та процесуальні питання активно вивчаються професійною спільнотою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративна юстиція / Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. Енциклопедія. 1998. Т. 1. 672 с. С. 47.
2. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді: за заг. ред. О. М. Пасенюка. Київ: Істина. 2007. 608 с.

3. Адміністративна юстиція. Адміністративне судочинство: Навчальний посібник / За заг. ред. Т. О. Коломоєць, Г. Ю. Гулевської. К.: Істина. 2007. 152 с.
4. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України / І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда. К.: Факт. 2003. 146 с.
5. Адміністративна юстиція: проблеми та перспективи запровадження в Україні: Матеріали адміністративної науково-практичної конференції (м. Київ, 29–30 листопада 2002 р.) / Верховний Суд України, Центр політико-правових реформ. К. 2002. 320 с.
6. Адміністративне процесуальне право: навч. посіб. / Т. П. Мінка, С. М. Алфьоров, О. М. Обушенко та ін.; за заг. ред. Т. П. Мінки. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ. 2013. 368 с.
7. Адміністративне судочинство: навчальний посібник / за заг. ред. проф. О. П. Рябченко. 2-ге вид., перероб. і доп. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2014. 304 с.
8. Адміністративне судочинство України: підручник / О. М. Пасенюк (кер. авт. кол.), О. Н. Панченко, В. Б. Авер'янов та ін.; за заг. ред. О. М. Пасенюка. К.: Юрінком Інтер. 2009. 672 с.
9. Адміністративне судочинство: Методичні матеріали / О. В. Кузьменко, М. В. Лошицький К.: Нац. акад. внутр. Справ. 2012. 16 с.
10. Адміністративне судочинство: підручник / Т. О. Коломоєць (заг. ред.). К.: Істина. 2009. 344 с.
11. Битяк Ю. П. Адміністративна юстиція і права людини. Проблеми законності. Вип. 42. Х. 2001. С. 113–119.
12. Білоус В. В. Інноваційні напрямки інформатизації судочинства. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Trsek/2011_11/Bilous.pdf. (дата звернення: 25.07.2023).
13. Блінова Г. О. Адміністративно-правові засади інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації в Україні: актуальні питання теорії та практики: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя. ЗНУ. 2019. 545 с.
14. Бойко В. Ф. «Мала» судова реформа в Україні: необхідність, сутність, проблеми та перспективи. Навч. посіб. К.: МАУП. 2002. 72 с.
15. Бойко В. Ф. Судова реформи в Україні: стан і перспективи: навч. посіб. К.: МАУП. 2004. 172 с.
16. Бондар Г. Л. Судова реформа в Україні (2018 р.): проблеми та здобутки. Публічне управління та регіональний розвиток. 2018. № 2. С. 238–259.
17. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи: монографія. Х.: Право. 2016. 72 с.
18. Булкат М. С. Теоретико-правові засади розвитку та функціонування судової влади: монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка». 2018. 504 с.
19. Вінокурова Л. В. Судова влада у взаємодії громадянського суспільства та держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 23.00.02 / Одеська національна юридична академія. Одеса. 2009. 24 с.
20. Георгієвський Ю. В. Адміністративна юстиція: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2004. 19 с.
21. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів. 2016. 250 с.
22. Гриценко І. С. Судова влада і громадянське суспільство: концепт взаємодії. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 241–249.
23. Денищук Ж. Судова влада: її місце і роль у суспільстві. Підприємництво, господарство і право. 2006. № 8. С. 29–30.
24. Долежан В. В. Судова реформа і раціоналізація судової системи України. 2011. URL: <https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/Долежан-Судова-реформа-i-судова-система.pdf> (дата звернення: 28.06.2023).
25. Живова Ю. В., Лісніченко В. О. Судова реформа 2016: точка відліку кардинальних змін. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2021/196.pdf (дата звернення: 28.06.2023).
26. Жушман М. Генезис і сучасний стан адміністративної юстиції України. Підприємництво, господарство і право. Київ. 2016. № 8 (246). С. 105–109.
27. Закон України «Про медіацію». Науково-практичний коментар. Станом на 1 квітня 2023 р. / за заг. ред. Кармази О. О., Федоренко Т. В., Ізуїти П. О. К.: Талком. 2023. 241 с.
28. Зеленко І. П. Дискусійні питання правотворчості на черговому етапі судової реформи. Наукові записки. Серія: Право. 2020. Вип. 8. С. 9–13.

29. Іверчук Н. Судочинство та війна: як працюють суди. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/sudochinstvo-ta-viyna-yak-pracyuyut-sudi.html> (дата звернення: 25.08.2023).
30. Капля О. М. Принципи адміністративного судочинства України: теорія та практика реалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ. 2018. 36 с.
31. Кисельова Т. Програмний документ «Інтеграція медіації в судову систему України» в рамках проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні». Київ. 2017.
32. Кіреєв Д. В. Адміністративна юстиція: сучасні підходи до визначення. *Форум права*. 2012. № 33. С. 287–291. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012_3/12kdvpdv.pdf (дата звернення: 26.05.2023).
33. Коваленко Л. П. Деякі проблеми адміністративного права як галузі права / Сучасні проблеми адміністративного права та процесу: тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 черв. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, каф. адмін. права і процесу ф-ту № 3. Харків. 2017. 295 с. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/P7GtpD-KCwbt2eOgP1GC49rVyFF3ZRRt%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/P7GtpD-KCwbt2eOgP1GC49rVyFF3ZRRt%20(3).pdf) (дата звернення: 26.05.2023).
34. Когут Н. Д. Перспективи подальшого реформування судової системи України. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/370-Текст%20статті-712-1-10-20210206.pdf> (дата звернення: 28.06.2023).
35. Кодекс адміністративного судочинства України в схемах / Р. С. Мельник, В. М. Бевзенко, Г. О. Пономаренко та ін.; за ред. Т. Комзюка. Х.: Юстініан. 2008. 654 с.
36. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. Р. О. Куйбіди. К.: Книга для бізнесу. 2007. Т. 1. 552 с.
37. Колпаков В. К. Правова природа адміністративного судочинства. *Юридична Україна*. 2020. № 1. С. 60–62.
38. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України: навч. посіб. К.: Прецедент. 2007. 531 с.
39. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 26.05.2023).
40. Короленко М. П., Тимченко Г. П. Судова влада, правосуддя та проблеми реформування судової системи в Україні. Судова апеляція. 2006. № 2. С. 23–34.
41. Кравченко М. О. До питання судової реформи у 2022 році. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc54/part_1/29.pdf (дата звернення: 28.06.2023).
42. Кравчик М. Б. Реформування судової системи як важлива складова Європейської інтеграції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Львів. 2015. 2017 с.
43. Кравчук В. Адміністративна юстиція в контексті конституційної реформи. *Право України*. Київ. 2016. № 2. С. 45–49.
44. Кравчук В. М. Адміністративна юстиція і адміністративне судочинство: співвідношення з адміністративним процесом, процесуально-правова регламентація, перспективи розвитку. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153577778.pdf> (дата звернення: 24.08.2023).
45. Кравчук Т. О. Становлення, розвиток і завдання адміністративної юстиції в Україні та в деяких зарубіжних країнах. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. Вип. 8. С. 15–25.
46. Красіловська З. В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Одеський регіональний ін-т державного управління Національна академія державного управління при Президенті України. Одеса. 2017. 20 с.
47. Красіловська З. Теоретичні основи медіації як альтернативного способу вирішення спорів: поняття, види, принципи. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/apdyo_2013_3_5.pdf (дата звернення: 20.08.2023).
48. Крат В., Бабанли Р. Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу. URL: <https://www.deadlawyers.org/de-take-napysano/> (дата звернення: 28.06.2023).
49. Куйбіда Р. О. Адміністративна юстиція / Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Адміністративна_юстиція (дата звернення: 24.08.2023).
50. Куйбіда Р. О. Організація і розвиток сучасної судової системи України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ. 2006. 20 с.

51. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ: Атіка. 2004. 288 с.
52. Логінова Н. Упровадження електронного правосуддя в систему судочинства. *Актуальні проблеми держави і права*. № 72. 2014. С 429–435.
53. Мельник Р. С. Новий погляд на «вічну» проблему: предмет адміністративного права. Питання адміністративного права. Кн. 2. відп. за вип. Н. Б. Писаренко. Х.: ООО «Оберіг». 2018. 182 с. С. 33–53.
54. Миронюк Р. В. Конспект лекцій з дисципліни «Адміністративне судочинство». Дніпро. 2016. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0905/12.1.pdf> (дата звернення: 26.05.2023).
55. Можайкіна О. Правовий аналіз врегулювання спору за участю судді. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2018. № 2. С. 174–180.
56. Москвич Л. М. Міжнародні стандарти ефективності судової системи та їх значення під час проведення судової реформи в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 2. С. 151–157.
57. Муза О. В. Адміністративна юстиція в Україні: стан та перспективи розвитку. Київ: Четверта хвиля. 2011. 136 с.
58. Навчальна програма навчальної дисципліни «Адміністративний процес». Національний авіаційний університет Юридичний інститут. 2011. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/23312/2/01_%D0%90%D0%9F%D1%81_%D0%9D%D0%9F.doc (дата звернення: 26.05.2023).
59. Назаров В. В. Судова реформа в Україні: новації та проблеми її запровадження. *Правова держава*. 2016. № 24. С. 59–64.
60. Настюк В. Актуальні проблеми адміністративного процесу / Сучасні проблеми адміністративного права та процесу: тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 черв. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, каф. адмін. права і процесу ф-ту № 3. Харків. 2017. 295 с. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/P7GtpD-KCwbt2eOgP1GC49rVyFF3ZRRt%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/P7GtpD-KCwbt2eOgP1GC49rVyFF3ZRRt%20(3).pdf) (дата звернення: 26.05.2023).
61. Параниця С. П., Войта Я. М. Адміністративна юстиція в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2. С. 40–45.
62. Пасенюк О. М. Перспективи розвитку адміністративної юстиції в Україні. *Бюл. М-ва юстиції України*. 2003. № 9. С. 14–23.
63. Паскар А. Л. «Електронний суд» – новітній засіб забезпечення доступу до правосуддя. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. № 682. 2013. С. 70–75.
64. Педько Ю. С. Становлення адміністративної юстиції в Україні: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2003. 208 с.
65. Полешко А. Перспективи запровадження в Україні адміністративної юстиції (з адміністративної конференції). *Право України*. 2003. № 1. С. 11–13.
66. Поліщук М. Я. Моделі медіації: порівняльно-правовий аналіз досвіду зарубіжних країн. Судова та слідча практика в Україні. 2016. Вип. 2. С. 52–56.
67. Попов О. І. Інститут розгляду зразкових справ як процесуальний інструмент забезпечення єдності судової практики. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/273925-Article%20Text-653027-1-10-20230629.pdf> (дата звернення: 26.08.2023).
68. Прилуцький С. В. Концептуальні підходи до реформування судової влади України. *Право України*. 2015. № 11. С. 106–112.
69. Прилуцький С. В. Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10 / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2013. 36 с.
70. Прилуцький С. В. Судова влада: шлях боротьби за незалежність. *Вісник Центру суддівських студій*. 2007. № 10. С. 11–20.
71. Про доступ до судових рішень: закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (дата звернення: 27.06.2023).
72. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> (дата звернення: 27.06.2023).
73. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. С. 426.

74. Про медіацію: закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 25.08.2023).
75. Пчелін В. Правові засади інформаційного забезпечення адміністративного судочинства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. 2016. С. 120–124.
76. Рекомендації CM/Rec (2009) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 18.02.2009 р. URL: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp (дата звернення: 26.06.2023).
77. Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 28.02.2001 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2001_3_2001_02_28.pdf https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2001_3_2001_02_28.pdf (дата звернення: 26.06.2023).
78. Робоча програма навчальної дисципліни «адміністративне процесуальне право». Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка Навчально-науковий інститут історії та соціо-гуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського. 2021. URL: <https://inst-hist.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/08/admin.-proces-21-22.pdf> (дата звернення: 26.05.2023).
79. Руденко А. В. Адміністративне судочинство: становлення та здійснення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2006. 22 с.
80. Свида О. Г. Адміністративні суди в Україні: становлення та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Одеська національна юридична академія. Одеса. 2008. 16 с.
81. Святоцький О. Судова влада в Україні: актуальні питання реформування. *Право України*. 2010. № 5. С. 30–39.
82. Сергейчук О. Адміністративна юстиція в аспекті забезпечення законності в державному управлінні. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2009. № 3. С. 30–45.
83. Сердюк В. О. Проблеми реалізації судово-правової реформи в Україні (1991 – 2004 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 23 с.
84. Сичов Б. Р., Щербанюк О. В. Приватизація правосуддя в Україні або «парадокс процесуального безумства» / Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.); редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л. Г. Бзова (відпов. секр.) та ін. Київ: Видавництво ВАІТЕ. 2020. 356 с. С. 350–352.
85. Сіренко В. Ф. Деякі проблеми реформування судової влади в Україні. *Право України*. 2010. № 5. С. 4–13.
86. Скрипнюк О. В. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації: монографія. Київ: Академія правових наук України. 2005. 167 с.
87. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2000. 600 с.
88. Скрипнюк О. В. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку громадянського суспільства і правової держави в Україні: монографія. Київ: Хрещатик. 1995. 216 с.
89. Смокович М. І. Адміністративна юстиція як доступний та ефективний інструмент захисту прав людини в Україні. 2021. URL: http://pp-law.in.ua/archive/1_2021/10.pdf (дата звернення: 26.05.2023).
90. Смокович М. І. Електронне судочинство в Україні / Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.); редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л. Г. Бзова (відпов. секр.) та ін. Київ: Видавництво ВАІТЕ. 2020. 356 с. С. 43–47.
91. Становлення та розвиток інституту зразкової справи в адміністративному судочинстві. Верховний Суд. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-DYtawe5urU> (дата звернення: 26.08.2023).
92. Стефанчук М. М. Реформування системи правосуддя в Україні: сучасні виклики / Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.); редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л. Г. Бзова (відпов. секр.) та ін. Київ: Видавництво ВАІТЕ. 2020. 356 с. С. 47–51.
93. Стефанюк В. С. Адміністративна юстиція як провідна форма судового захисту прав громадян / Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Вид. дім «Ін-Юре». 2002. 668 с.
94. Стефанюк В. С. Правова обумовленість запровадження адміністративної юстиції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07. Київський національний унів. ім. Тараса Шевченка. К. 2000. 20 с.
95. Стеценко С. Г. Сучасний погляд на предмет адміністративного права. Питання адміністративного права. Кн. 2. Відп. за вип. Н. Б. Писаренко. Х.: ООО «Оберіг». 2018. 182 с. С. 26–32.

96. Стоянова Т. А. Щодо виключної юрисдикції суду та її поширення на всі правовідносини в світлі судової реформи. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3688/Stoyanova%20Chodo.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 28.06.2023).
97. Судова реформа: як громадяни можуть зробити її успішною / Р. Куйбіда, О. Лебедь, Р. Ліхачов, О. Трубенкова; за заг. ред. Р. Куйбіда. К.: ФОП Москаленко О.М. 2018. 62 с.
98. Судочинство в умовах війни. URL: <https://law-in-war.org/sudochynstvo-v-umovah-vijny/> (дата звернення: 25.08.2023).
99. Судочинство під час війни: які зміни передбачено ухваленим Законом (проектом 7315). URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/212847_sudochinstvo-pd-chas-vyni-yak-zmni-peredbacheno-ukhvalenim-zakonom-proektom-7315 (дата звернення: 25.08.2023).
100. Хотинська-Нор О. З. Судова реформа: матриця: перезавантаження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. С. 116–122.
101. Хотинська-Нор О. З. Теорія і практика судової реформи в Україні: монографія. К.: Алерта. 2016. 428 с.
102. Христинченко Н. П. Запровадження адміністративної юстиції в Україні. *Форум права*. 2010. Вип. 2. С. 559–563.
103. Штогун С. Г. Судова реформа: крок вперед – два назад. 2005. URL: https://eprints.oa.edu.ua/2050/1/SUDOVA_REFORMA_KROK_VPERED.pdf (дата звернення: 28.06.2023).
104. Щавінський В. Р. Держава як позивач в адміністративному процесі: сутність та відповідність природі адміністративної юстиції. *Публічне право*. 2015. № 4. С. 103–108.
105. Ясиновський І. Г. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2016. 20 с.
106. Ясиновський І. Г. Компетентнісні характеристики медіатора: теоретико-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2015. № 5(2). С. 79–83.
107. Ясиновський І. Г. Характеристика моделей медіації в розвинених країнах. URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Наука/Naukovij_jurnal/2014/statji_n4-33_2014/20.PDF (дата звернення: 20.08.2023).
108. Office of Administrative Law Judges: веб-сайт. URL: <https://www.sec.gov/page/aljsectionlanding> (дата звернення: 25.07.2023).